

Várkonyi Gábor

Tündérkedések – a transzilvanizmus kora újkori kezdetei

■ „Nagyon megbánta vala itt eziránt János király, hogy koronázta után a nagy gróf Frangepán Kristóf s több nagyurak, hercegek tanácsát meg nem fogadta vala, kik azt tanácsolták, hogy nem kellene leendő ellenségének kedvezni, hanem jelenlevő sok szép kész hadaival mindjárt Ausztriára, Stíriára ütni, Magyarországot is felültetvén, melléje venni, és ekképpen a dolgot Ferdinándussal eligazítani. De ő az erdélyi sok szép hadait hazabocsátván, ellenkezőit szelidséggel, alattvalóit kegyelmességgel állítja vala magához édesíteni.”¹

Szalárdi János Várad 1660-as eleste után néhány évvel vetette papírra *Siralmas krónikáját*. Várad sokkal több volt, mint egy megerősített vár és város. A Magyar Királyságtól örökölt vármegyék, a Partium, a „Részek” központja. Szent László és Janus Pannonius városa. Nemcsak földrajzi értelemben kötötte össze Erdélyt a Magyar Királysággal, hanem a hagyományok, a kultúra láthatatlan, de annál erősebb fonalaival is. Szent László teste itt kelt ki sírjából, hogy a székely népet a betörő kunokkal való harcában megsegítse, majd átizzadt teste ide tért vissza. Az 1660-as ostrom Erdélyben és Magyarországon is nagy visszhangot keltett, de a várost megmenteni nem tudták. Az ostrom szemtanúja, Szalárdi János, a fejedelmi udvar hivatalnokja a város elvesztésének okait keresve az Erdélyi Fejedelemség megszületésének kezdetét felkutatva próbálta megmagyarázni a felfoghatatlan veszteséget.

Szalárdi és vele együtt sok történész a mohácsi csatát követő dinasztikus háború időszakára teszi az Erdély önálló államiségéhez vezető út kezdetét. I. (Szapolyai) János és I. Ferdinánd királyok hatalmi harcában a középkori Magyarország nyugati és keleti királyságra bomlott. Egyik király sem mondhatta magát tartósan a teljes Magyar Királyság uralkodójának. Hatalmuk azokra a területekre terjedt ki, amelyeket fegyveres erejükkel éppen biztosítani tudtak, illetve a hozzájuk csatlakozó birtokosok, bárók és azok familiárisainak a területére. Tartósan még az ország fővárosát, Budát, a szakrális központoknak számító

Székesfehérvárt és Esztergomot sem tudták hatalmukban tartani. Az Oszmán Birodalom előrenyomulása és tartós berendezkedése az ország középső területein 1541 után konzerválta a Magyar Királyság nyugati és keleti területeinek a szétválasztását. A Királyi Magyarország és Erdély a hozzácsapódott vármegyékkel – Szabolcs, Szatmár, Bihar, Szolnok, Temes, Arad – két önálló állami entitássá alakult. Valahol itt, a középkori magyar állam felbomlásának századában mutathatjuk meg az erdélyi öntudat kialakulásának, a transzilvanizmusnak az első lépéseit.

Szalárdi is ide nyúl vissza. Az ő I. János királyja szelíd és kegyelmes. E két tulajdonság az igazán nagy keresztény uralkodók sajátja. A „sok szép erdélyi had” a Magyar Királyság, másképpen fogalmazva a Kárpát-medence sorsát is képes lett volna befolyásolni, ha I. János király hadvezéreiből hallgat, és nem az uralkodói kegyelmességben bíz. Szalárdi ábrázolása túlzó a Mohács utáni Erdély és vele együtt a Magyar Királyság erőviszonyait értékelve, de a XVII. századi erdélyi identitás szempontjából tekintve érthető. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György „sok szép erdélyi hadakkal” jelentős sikereket ért el, tartósan biztosította a fejedelemség helyét az európai politikában, és szilárdan tartotta a frontot a Habsburg-dinasztia hatalmi igényével szemben.

A nemzeti királyság és Erdély sorsának összefonódása is a XVI. század gyorsan változó viszonyai között született meg. 1551 nyarán Fráter György, aki tíz évvel korábban még I. Ferdinánddal való szembenállást képviselte, megegyezett a Habsburg uralkodó politikusaival, hogy a kelet-magyarországi vármegyéket (Partium Regni Hungariae), valamint Erdélyt átadja I. Ferdinándnak. Ez a politikai alku hosszas, többéves tárgyalások után, a végre nem hajtott gyalui (1541) majd nyírbátori egyezmény (1548) alapján azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy megszünteti a mohácsi csata utáni kialakult hatalmi harcot, ami Habsburg I. Ferdinánd és Szapolyai I. János királlyá koronázásában öltött testet. Az ország egyesítése egy uralkodó alatt

az oszmán hódítással való hatékonyabb és eredményesebb ellenállást biztosíthatta volna.

I. Ferdinánd Giovanni Battista Castaldót, itáliai származású hadvezérét kilencezer főnyi birodalmi zsoldossal küldte Erdélybe, hogy Izabella királynét és fiát, II. Jánost lemondassa a magyar trónról, és átvegye a magyar koronázási ékszereket. Castaldo hadseregének biztosítani kellett volna Kelet-Magyarország és Erdély békéjét, azonban a valódi cél a Szent Korona megszerzése volt. A Habsburg-dinasztia hatalmi igényeit, a Magyar Királyság megtartását csak az szavatolhatta, ha a koronázási ékszerek a dinasztia felügyelete alá kerülnek. A bizalom megerősítését az is jelezte, hogy Báthory András és Nádasdy Tamás személyében olyan magyarországi politikusok is Erdélybe érkeztek, akiknek személyisége ezt a XVI. századi „kiegyezést” erősíthette. A Habsburg-párt és a Szapolyai-párt közötti megegyezés azonban rendkívül nehéznek bizonyult. A konkrét hatalmi pozíciók elosztása mellett a csatát a szimbolikus térben is meg kellett vívni. A Szapolyai-párt nemzeti királyságot megtestesítő kommunikációját nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Nádasdyból 1554-ben, feltehetőleg az erdélyi szerepvállalásának köszönhetően, nádor lett, hangsúlyozottan az egész ország és nemcsak a Habsburg-országgrész nádora. A Nádasdy Tamás által támogatott Tinódi Lantos Sebestyén pedig számos históriás énekében a Szapolyai-párt tagjairól is megemlékezik. Tinódi talán az első, aki 1554-ben – Nádasdy nádorrá választásának évében – Kolozsváron kiadott *Cronicájában* Izabella királynőnek tulajdonítja azt a jóslatot, miszerint a Szent Korona átadásával a magyar urak lemondtak a nemzeti függetlenségről: Urak hallgassátok, / Ihol koronátok, valakinek adgyátok, / Oka én ne légyek, ti jól meglássátok, / Félök, soha többé ezzel sem koronáztok.” (Tinódi Lantos Sebestyén: *Erdélyi história Másod része*, 781–784. sor) Furcsa, tündéres játék ez a nemzeti királyság eszméjével. Az I. Ferdinánd-párti nádor által támogatott krónikás állít emléket vagy éppen őrzi a Szapolyai-párt nemzeti királyságának hagyományát, és mindezt Erdélyben, Kolozsváron kiadott könyvben.

Az erdélyi történétírók közül Szamosközy István² és Bethlen Farkas emeli ki Izabella beszédét. Bethlen Farkas történeti munkájában³ a királyné beszéde már egy pompás, tömör humanista oráció: „Íme látjátok, Pannónia férfiai, hogy a ti jelenlétetekben a koronát és a jogart, Magyarország jelvényeit Ferdinánd királyhoz kell küldeni; adja a legjobb és a legnagyobb Isten, hogy ez nektek, az egész országnak és a keresztény közösség számára szerencsés és áldásos legyen. Szívem azonban azt súgja, és bárcsak hamisan súgná, hogy ti ezzel a diadémmal mostantól kezdve

egyetlen nemzetségekből és véretekéből származó királyt sem fogtok megkoronázni.” Izabella királyné Cassandra jóslatával Erdély és a nemzeti királyság eszméje elválaszthatatlanul összefonódott.

Izabella királynéhez és fiához, II. János választott magyar királyhoz, a későbbi János Zsigmond erdélyi fejedelemhez még egy fontos, a Szent Koronával érintkező hagyomány is kapcsolódik. Szilágyi Sándor és Veress Endre a XIX. század második felében írták le, hogy mielőtt Izabella átadta volna a koronázási ékszereket Castaldónak és Báthory Andrásnak meg Nádasdy Tamásnak, levette vagy levetette a korona keresztjét.⁴ Lengyel történétírók még azt is tudni vélik, hogy a gyermek II. János a következő szavakkal vigasztalta édesanyját: „Hallgass kérlek anyám s ne zokogj ... őrizzük meg a korona e drága részét. Nem kell kétségbe esned édes anyám, mert a kinél ez a kereszt van, ahhoz visszakerülnek azok a hiányzó részek is, melyek eddig e kereszt hatalmának alávetve, hozzá tartoztak.”⁵

Erdély első fejedelme, János Zsigmond a Szent Korona keresztjét haláláig magánál tartotta, majd végrendeletében a fejedelemségre hagyta. Így került a kereszt a Báthoryakhoz, végül Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez.⁶ A lengyel történétírók által fenntartott hagyomány Erdélyt és első fejedelmét, János Zsigmondot már nemcsak a nemzeti magyar királyság örököséként mutatják be, hanem rajtuk keresztül a Jagelló-dinasztiának a magyar trónra formált jogfolytonosságát is hangsúlyozzák. A XVI. században önálló Erdély így egyszerre képviseli a nemzeti magyar királyság jogfolytonosságát és az utolsó Jagellók középeurópai dinasztikus érdekeit. Mindezt a magyar politikai kultúrában és gondolkodásban már a XVI. században egyre fontosabb szimbolikus szerepet is betöltő magyar királyi koronához kapcsolódva.

Ez a szimbolikus szerep a XVII. század első évtizedében új elemekkel bővült. A nemzeti magyar királyság eszméjének a fenntartása a XVII. században kiegészül a „mentsvár” vagy bizonyos értelemben a politikai menedék, a magyar érdekek támasza, a vallási szabadság és a kulturális prosperitás elemeivel. Talán ezekre az értékekre is gondolt a horvát bán, Zrínyi Miklós, amikor II. Rákóczi Györgynek írt levelében úgy fogalmazott, hogy „Isten engedje, hogy erdéli fejedelem által virradjon meg szegény magyarra.”⁷

Bocskai István végrendelete az első, karakteres politikai üzenet, amelyben Erdély szerepét a magyarországi politika erővonalainak figyelembevételével határozta meg a fejedelem: „Ezeknek utána, mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendelésére és abból is az én tanácsomat, tetszésemet, igazán és jó lelkiismerettel megírom, szeretettel intvén mind

az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezségre, atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket el ne taszítsák, tartsák ő atyafainak és ő véreknek, tagjoknak.

Ha a fejedelemségek, amint szokott lenni, vagy Erdélyben, vagy Magyarországon változnak, ömagok között a republikák, az egyezséget a mostani konföderáció szerént tartásuk meg és az idő ha mit hoz, egymás javának engedjenek és egymás nyavalyáját fájlalják és mindenekben oltalommal, segítséggel legyenek egymáshoz, mert tudó dolog az, hogy az visszavonással nagy birodalmok is elromlanak, viszont az egyezséggel kicsinyek nagyra nevednek. [...] Az egyezésnek pedig örökös megtartásában azt az utat látjuk: a fejedelemségek, szinte ha változnak is, mindenik helyen a szabad választás szerént, de a republikák is soha egymás ellen senki ingerlésből, izgatásából ne törekedjenek. Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezéhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat. Mely dologról, ha valaha hittel való konföderáció közöttök lehet, felette igen javalljuk.”⁸

Bocskai nem felejtette el a nemzeti királyság eszméjét, amelyet a Szapolyai-párt hagyományozott Erdélyre, ám elfogadta a Habsburg-dinasztia közép-európai hatalmának realitását. Ebből a gondolatból született meg az „oltalmazó” Erdély képe. Amíg Magyarország királyai a Habsburg-dinasztia tagjai közül kerülnek ki, addig az Erdélyi Fejedelemség hivatása, hogy a magyarországi társadalom oltalmára legyen. Ellensúly. Történelmi hivatás, amely már sokkal több, mint a XVI. századi hatalmi versengésben ide-oda kapkodó, pártváltó magyar politika volt. Tudatosan vállalt szerep a határozottan képviselt összetartozás folyamatos hangsúlyozása mellett. Még soha, senki nem hangsúlyozta, nem emelte ki, hogy a Buda elvesztése óta emlegetett országegyesítés Bocskai politikai gondolatmenete alapján mikor is válik valósággá. Bocskai végrendelete egyértelműen fogalmaz: amíg idegen nemzetről van a magyar korona, addig Erdélyben tanácsos fenntartani egy magyar fejedelmet. Ennek értelmében, és a végrendelet szövege itt is világosan fogalmaz: Erdély, a Magyar

Királyság keleti vármegyéi és a Királyi Magyarországgént ismert ország kizárólag dinasztiaaváltás során egyesülhet.

Izabella özvegy királyné és Bocskai István erdélyi fejedelem ugyanazt a tündértáncot járták a Magyar Királyság szuverenitása körül. Izabellát a történelmi hagyomány a magyar állami szuverenitás elvesztésének megjósolójaként őrizte meg, Bocskait pedig annak a tapasztalatnak a formába öntőjeként, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy amennyiben a Magyar Királyság egy nála hatalmasabb birodalom keretei között folytatja állami létét, akkor Erdélyre hárul a szerep, hogy megőrizze a politikai, kulturális szuverenitás értékeit. A későbbi transzilvanizmus kulturális identitást hangsúlyozó szerepe már itt a XVI–XVII. században testet öltött. Ahogy Izabella jóslata, úgy Bocskai politikai hagyatéka is beteljesedett, mivel nem került sor dinasztiaaváltásra. Ezért Erdélyt még Bocskai halála után kétszázhatvan évig nem egyesítették Magyarországgal. A szabad fejedelemválasztást pedig felváltotta a Habsburgok örökös fejedelemsége. Végül pedig nem dinasztiaaváltás, ahogy Bocskai gondolta, hanem az 1867-es kiegyezés állította helyre a Magyar Királyság területi integritását.

A Bocskai utáni Erdély a XVII. században az európai reformáció erős bástyája volt. A Habsburg-dinasztia uralkodói, még a legtoleránsabbak is, hatalomra kerülve a rekatolizációt, a katolikus megújulást, majd az állam erejével történő hatékony ellenreformációt szorgalmazták. A reformáció teológiai és hitéleti újításai, kulturális eredményei a tudományos és szellemi életben ösztönző újításai Erdélyben vertek gyökeret. Már a fejedelemség hajnalán, a XVI. századtól hozzátartozott az erdélyi életformához a bevett vallások gyakorlásának a szabadsága. Reformátusok, evangélikusok, katolikusok és unitáriusok éltek egymás mellett. Nem modern értelemben vett lelkiismereti vagy vallásszabadság volt ez. De az abszolutizmust modern állammá fejlesztő Európában, ahol az állam az élet minden területén, így a vallási életben is, monopolhelyzet kialakítására törekedett, egyedülállónak számított, hogy éppen a vallásgyakorlás területén megjelent a tolerancia. Nem az egyén, hanem a közösség jogát ismerték el a bevett vallások egyikének a gyakorlására.

Ez a felekezeti együttélés adta azonban a XVII. századi erdélyi szellemi élet teljesítményének a hátterét. Az Európát bejáró, különböző egyetemeken képzettséget szerző erdélyi értelmiség hazatérve a legmodernebb szellemi áramlatokkal gazdagította hazája oktatását, szellemiségét. Az Angliából hazatérő Tolnai Dali János a puritanizmus és a presbiterianizmus eszméit hozta Erdélybe, ahogy a *Praxis Pietatis* fordító Medgyesi Pál is. Apáczai Csere János Descartes eszmeiségét, a karteziánus gondolkodást tanította.

A presbitériumok kérdése ugyan megosztotta az erdélyi református egyházat, de Tolnai Dali rektori tevékenysége, Apáczai *Enciklopédiája* a fejedelemség kori Erdély kiemelkedő teljesítményei közé tartozott. A világ tudományos vizsgálatának új módszertannal szolgáló karteziánus gyakorlat Szalárdy *Siralmas krónikájában* és Bethlen Miklós emlékirataiban is kimutatható. I. Rákóczi György intelmeiben az angliai puritanizmus és Robert Filmernek a politikai hatalmat az atyák (pátriárkák) őszövségi hatalmával magyarázó gondolatai is jelen vannak. Filmer 1636-ban írta a *Patriarcha*⁹ című, sokáig csak kéziratban terjedő munkáját, alapvetően azzal a céllal, hogy Stuart I. Károly hatalmát az *Őszövség* szimbólumrendszerével is alátámassza. I. Rákóczi György 1637-ben készítette el első *Fejedelmi parainesisét*, hogy örökösét felkészítse a hatalom átvételére. Rákóczi Filmerhez hasonlóan az atyai hatalmat tekintette a politikai hatalom alapjának.¹⁰

Bethlen Gábor és a két Rákóczi György időszaka a protestáns erdélyi kultúra aranykorszaka volt. Ebben a negyven esztendőben gyökerezik minden, ami a magyar nyelvű erdélyi irodalmat, oktatást és tudományosságot az elkövetkező évszázadokban képviselni fogja. Ez az alapvetően magyar nyelvű kultúra a Magyar Királyság sokféle nációt összeolvasztó Habsburg-udvari világával szemben már sokkal többet jelentett, mint egy hajdan volt egységes királyság. A kora újkori Erdélyi Fejedelemség a magyar társadalom alternatív fejlődésének a lehetséges útját mutatta meg. Talán ezért tudja értelmezni minden korszak a saját ismeretei és érdekei alapján. Ezért lehet a fejedelemség kori Erdély a magyar politikai gondolkodásban hívószó a XIX. századtól napjainkig.

Mindez azonban már a kora újkori kortársak számára is tünékeny tündérvilágnak látszott. A Magyar Királyságból nézve Erdély nehezen kiismerhető világ volt. Már Kanizsay Orsolya is értetlenkedett, hogy férjének, Nádasdy Tamásnak mi keresnivalója lenne Erdélyben, abban a tündérorságban. Egyik oldalon Zrínyi Miklós már idézett sorai állnak, ahol az erdélyi fejedelmet a magyar érdekek képviselőjének tartja. Zrínyi véleménye Bocskai jó atyafiúságot óhajtó gondolataival állnak párhuzamban. Másrészt a kora újkori politikai valóság ennél azonban sokkal bonyolultabb lehetett. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György magyarországi hadjáratait Esterházy Miklós nádor környezetében országpusztító, megosztó politikának tartották. I. Rákóczi György 1644–45-ös hadjárata során Zrínyi Péter, Miklós öccse horvát katonaságot hozott Észak-Magyarországra, hogy fékezzék az erdélyi sereg előrehaladását. Ugyanakkor Wesselényi Ferenc, a későbbi nádor, aki II. Rákóczi György esküvőjén a magyar nádor és egyben

a Báthory család képviselőjét is ellátta Gyulafehérváron, még korábban Bethlen Gábor udvari bejárója volt, merészen ellenállt Kemény János követelésének, hogy Fülek várát átadja Rákóczinak. Wesselényi aztán az erdélyi párti Illésházy Gábor főúrtól elfoglalta Murány várát. Esterházy Miklós pedig, a magyar történelemben talán először, kiadva a fejedelemhez írt leveleit, politikai publicisztikában támadta Rákóczi nemzetrontó politikáját: „... arra kérném most is kegyelmedet: mert akár mint gondolkodjunk is felőle, semmi ez a mi nemzetünket és édes hazánkat meg nem tartja, hanem a békeesség és jó egység, az császár urunknak hozzánk való atyai szeretete és óltalma. De mind ezt a három rendbéli dolgot megveté kegyelmed mert csendességünket felháborítja, magunk közt nagy szakadást és gyűlölséget csinálja, [...] Most sem tudok ezért én mi egyebet mondanom, hanem hagyjon békét minékünk kérem, s maradjon határában: ne sanyargassa ezt a nemzetet, a ki nélkül is elég elkeseredett és megosztott, s tegye le kivont fegyverét is: s ez leszen egyik orvossága mostani nyavalyánknak.”¹¹

Az édes haza és a nemzet áll mind I. Rákóczi György, mind Esterházy Miklós érvrendszerének középpontjában. Ebben a diskurzusban Erdély egyszerre őrzője és elpusztítója is mindannak, amit a kora újkorban nemzetnek tekintettek. Tündérvilág, ahol nem lehetünk biztosak abban, amit látunk, de még abban sem, amit megtapasztalunk. Rákóczi László 1657 novemberében a fejedelem kori Erdély pusztulásának utolsó előtti pillanatában unokatestvérével, II. Rákóczi Györgynél járt Gyulafehérváron. Naplójában rögzítette II. Rákóczi György lemondását – akit azért továbbra is fejedelemnek ír –, Rhédey Ferenc fejedelemmé választását, akit ezzel szemben pütkösi királynak nevez, a román vajdák magukat ajánló „szép leveleinek” a megérkezését, Bánffy Zsigmond indulását a budai pasához, aki nem az új fejedelmet, hanem Rákóczit képviseli; mindezek után tömören csak annyit jegyzett fel: „Erdély Tündérorság.”¹²

Őrzője vagy elhamvasztója Erdély a nemzeti szuverenitás eszméjének? Az önálló állami létre emelkedett fejedelemség előrevitte, vagy konzerválta az önálló magyar államiság ügyét?

A sok népet és kultúrát összeolvasztó Habsburg-monarchiával szemben Erdély valóban homogénebb, a magyar kultúrát továbbvivő képet mutat. Azonban közelebről nézve az erdélyi univerzum legalább annyira színes és ezerarcú, mint a Habsburg Birodalom. Csak a lépték más. Kiseb. A fejedelmi hatalom valóban a magyar rendiség hagyományait követve épült fel, de a rendi társadalom csak korlátozottan fedte le a valós társadalmi viszonyokat. Népek, etnikumok és vallások, kultúrák szorultak ki a ren-

di társadalom látóteréből. A kora újkori transzilvanizmus csak a rendiség keretei között értelmezte önmagát.

II. Rákóczi György politikai bukása, az elhibázott 1657-es szövetségekötések, hadba lépés Lengyelország ellen, a rosszul felmért hadi és nemzetközi politikai helyzet éppen ezt a rendi hagyományokra épülő kultúrát és nemzeti értékeket őrző Erdélyt döntötte romba. Rákóczi kritikusai, köztük Zrínyi Miklós is, azt kérték számon Rákóczitól, ami a XVI. századtól kezdve kimondva-kimondatlan a magyar gondolkodásban Erdély jelentett: a középkori Magyar Királyságból megmaradt szuverenitás elherdálását. 1658-ban Erdélyt olyan méretű támadás érte, amelyet még az ország széthullásának időszakában sem tapasztalt meg. A kétségbeesetten védekező II. Rákóczi György úgy esett el 1660-ban, mint Jagelló II. Lajos a mohácsi csatában: nem maradt utána más, mint politikai széthullás. Egymással vetélkedő fejedelmek, Barcsai Ákos, Kemény János harcából az Oszmán Birodalom által hatalomra segített Apaffi Mihály került ki győztesen.

Talán nem véletlen, hogy az erdélyi világot, a fejedelemség kori Erdélyt nemcsak a külső szemlélők, hanem maguk az erdélyiek is amolyan Tündérországnak nevezték. Tséri Verestói György, aki a XVIII. századi Erdély legnagyobb hatása és legdivatosabb temetési búcsúztatóit írta, 1733-ban Alvinczi Krisztina búcsúztatójában értelmezte a tündérorság metaforát. Számára a változékonyságot, a kiismerhetetlenséget jelentette. Csakúgy, mint a kora újkori Erdély. Önálló életre kelt, területe hol elfogyott, hol megnövekedett, mint a Hold. Fejedelmei alakították az európai politikát, fényes udvart hoztak létre, Rómától Londonig, Konstantinápolytól Varsóig jártak a követeik. Volt részük dicsőségben és összeesküvésben, volt, aki csatában, volt, aki orgyilkos kezétől vesztette életét. Mindezzel együtt Európa történelmének kitörölhetetlenül részévé vált az Erdélyi Fejedelemség. A magyar gondolkodásban, nemzeti identitásunkban pedig megőrizte tündéres arcát: „Tündéres vagy, mert nem látlak, / Ha látnálak megfognálak.”¹³

JEGYZETEK

- 1 SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. Bp., Magyar Helikon, 1980, 77.
- 2 Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608. IV. kötet (*Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. Írók. XXX. köt.*) Bp., kiadta SZILÁGYI Sándor, 1880
- 3 BETHLEN Farkas: *Erdély története I–IV*. Ford. BODOR András, jegyzetek KRUPPA Tamás, Kolozsvár, Enciklopédia, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2002. Izabella beszéde: II., 140.
- 4 VERESS Endre: *Izabella királyné, 1519–1559*
<http://mek.niif.hu/05800/05808/html/05.htm#1229>
- 5 VERESS: i. m., 1228. lábjegyzet. Veress Stanisław ORZECZOWSKI *Annales Polonici 1513–1566* című munkájára hivatkozik, ahol megőrizték a gyermek II. János (János Zsigmond) szavait.
- 6 VERESS Endre a következőket írja Báthory Zsigmond aranykeresztjéről: „Az értékes ékszert a fejedelem végrendeletében az erdélyi rendeknek hagyta, kik később kárpótlásul hadi költségeiért Báthory Zsigmondnak adták. »János Zsigmond aranykeresztje« történetét Báthory Erdélyből való távozásáig Szilágyi Sándor írta meg 1879-ben: *Archaeologiai Értesítő XIII. k.*, 385–392. I. További sorsáról (megerősítvén a lengyel krónikások fenti elbeszélését is) Roncaroli Tamás követ urához, Farnese piacenza-parmai herceghez Prágából, 1610 április 26-ikán intézett jelentése tájékoztat, melyben azt írja, hogy a fogva tartott Báthory Zsigmond gyóntatója rábeszélésére II. Rudolf császárnak ajándékozta a drága ereklyét, »un giglio, o cosa tale, che era un pezzo et ornamento della corona di Ungaria... Questa particella della corona quasi miracolosamente fu salvata dal figlio dell'ultimo Re de Ungaria, quando a questo povero puttino fu levato il regno« (Eredeti je a nápolyi államlelvéltárban, Carte Farnesiane 129. fasciculusában.) Ez adat tehát tisztázza a kérdést, hogy az ékszer csakugyan a Szent Korona keresztje volt, s nem az, melyet Szebenben készítettek Sándor moldvai vajda számára, sem pedig Korvin Jánosé, miként a »mese« és képezet eddigelé magyarázta.” VERESS: i. m., 1229. lábjegyzet <http://mek.niif.hu/05800/05808/html/05.htm#1229>
- 7 ZRÍNYI Miklós *Összes művei*. Bp., Szépirodalmi, 1958, 250.
- 8 BOCSKAI István végrendelete. <http://mek.oszk.hu/05200/05234/html/gmbocskai0002.html>
- 9 FILMER, Robert, Sir: *Patriarcha és egyéb íráások*. Ford., bevezető, jegyzetek NAGY Levente, Kolozsvár, Polis, 2003
- 10 VÁRKONYI Gábor: *Kormányzási elvek vagy atyai jótanácsok? I. Rákóczi György fiához írt intelmei. = Színek és évek. Tanulmányok Fábri Anna hatvanadik születésnapja alkalmából*. Bp., Kortárs, 2005, 381–387.
- 11 Galantai gróf ESTERHÁZY Miklós *munkái*. Pest, Kiadta TOLDY Ferenc, 1852, 235.
- 12 RÁKÓCZI László *naplója*. Kiadta HORN Ildikó, Bp., Magvető, 1990, 322–323.
- 13 TSÉRI VERESTÓI György búcsúztatója. (1765-ben bekövetkezett halála után második búcsúztatója az újra fellelt sírjánál, 1940-ban)
<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/JEKELY/jekely00924/jekely00938/jekely00938.html>